

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра політичних наук

Бакалаврська робота на тему:

«Вплив міграційних процесів на національну безпеку України»

Виконав: студент IV курсу, групи Пнб - 42

спеціальності 052 Політологія

Липко Віталій Ігорович

Науковий керівник: д.політ.н., професор

Климончук Василь Йосифович

Рецензент: к. політ.н, доцент

Доцяк Ігор Іванович

Івано-Франківськ

2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
1.1. Теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів у політичній науці.....	7
1.2. Поняття та структура національної безпеки держави.....	12
1.3. Міграція як чинник трансформації безпекового середовища.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	
2.1. Еволюція міграційних процесів в Україні після здобуття незалежності.....	24
2.2. Зовнішня трудова міграція українців та її соціально-політичні наслідки.....	28
2.3. Вимушена міграція населення внаслідок російської агресії.....	31
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ	
3.1. Демографічні та економічні загрози національній безпеці.....	38
3.2. Соціально-політичні ризики масової міграції.....	40
3.3. Державна політика України щодо мінімізації міграційних загроз.....	41
3.4. Перспективи повернення українських мігрантів та відновлення людського потенціалу держави.....	45
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міграційні процеси є одним із найважливіших чинників розвитку сучасних держав та міжнародних відносин. У ХХІ столітті міграція набуває глобального характеру, впливаючи на демографічну структуру суспільств, економічний розвиток, політичну стабільність та систему національної безпеки. Для України проблема міграції набула особливої актуальності внаслідок тривалих соціально-економічних трансформацій, трудової міграції населення та повномасштабної російської агресії, що спричинила безпрецедентні масштаби вимушеного переміщення громадян.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році Україна зіткнулася з найбільшою міграційною кризою в Європі після Другої світової війни. Мільйони громадян були змушені залишити свої домівки, значна частина з них виїхала за кордон, а інші стали внутрішньо переміщеними особами. Такі процеси мають суттєвий вплив на демографічну ситуацію, ринок праці, економічний розвиток, обороноздатність та соціальну стабільність держави.

Наукове осмислення взаємозв'язку між міграційними процесами та національною безпекою є необхідною умовою для вироблення ефективної державної політики у сфері міграції, демографічного розвитку та реінтеграції громадян. Саме цим обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Стан наукового дослідження. Проблема впливу міграційних процесів на структур та функціонування інститутів національної безпеки має комплексний, міждисциплінарний характер, що зумовлює дослідження даної теми за допомогою інструментарію політичних, соціологічних, демографічних та правових наук. Теоретико-методологічні засади дослідження національної безпеки держави, концептуалізацію її підсистем та аналіз стійкості в умовах системних криз закладено у працях таких відомих вітчизняних вчених, як О. Власюк [19], В. Горбулін [21], О. Данілов [22], Г. Ситник [39], М. Шевченко [43]. Аналіз демографічного розвитку, міграційної політики та стратегій збереження і відтворення людського капіталу в представлений у фундаментальних працях Е.

Лібанової [28], О. Позняка [36], С. Пирожкова [35], І. Новак [34], Л. Ткаченко [40]. Політико-управлінські аспекти регулювання міграційних потоків, антикризового менеджменту та правового забезпечення національних інтересів в умовах глобалізаційних викликів досліджували такі автори, як В. Троцинський [41], О. Малиновська [30], Ю. Римаренко [37], С. Чехович [42]. Їхні праці висвітлюють інституційну роль органів державної влади у контролі міграційних хвиль та захисту прав громадян. Аспекти трансформації політичних систем, виклики національній безпеці України в умовах глобалізації, а також геополітичні чинники міграційних процесів аналізуються у працях І. Монолатія [32], В. Климончука [27], М. Марчука [31], М. Москалюка [33], Ю. Кобець [26] та ін.

Попри значну кількість фундаментальних напрацювань, критична зміна геополітичного та безпекового контексту, зумовила виникнення нових, раніше не прогнозованих викликів. Зокрема, потребує додаткового дослідження проблема трансформації державної міграційної політики України в умовах масштабного потоку вимушеного переміщення та розробка проактивних механізмів репатріації населення. Необхідність комплексного аналізу цих новітніх тенденцій та ґрунтовне дослідження даної проблеми зумовили вибір теми, визначили мету та завдання дипломної роботи.

Об’єкт дослідження – міграційні процеси в Україні як комплексний чинник впливу на стабільність та інституційний розвиток держави в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження – державна міграційна політика України та механізми мінімізації безпекових загроз, викликаних масовим переміщенням населення.

Мета дослідження – на основі комплексного теоретико-політологічного аналізу виявити характер і масштаби впливу міграційних процесів на структуру національної безпеки України та обґрунтувати стратегічні напрями оптимізації державної міграційної політики для мінімізації безпекових ризиків і повоєнного відновлення людського потенціалу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів;
- визначити сутність поняття національної безпеки;
- проаналізувати основні тенденції міграційних процесів в Україні;
- охарактеризувати особливості зовнішньої та внутрішньої міграції населення;
- визначити основні загрози національній безпеці, пов'язані з міграційними процесами;
- дослідити вплив вимушеної міграції на демографічний та економічний потенціал держави;
- сформулювати рекомендації щодо вдосконалення державної політики у сфері міграції.

Методи дослідження: методологічну базу дослідження становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів політологічного та соціогуманітарного аналізу, застосування яких дозволило забезпечити об'єктивність та системність роботи. Зокрема, системний метод застосовується для аналізу національної безпеки України як цілісної системи та визначення міграційних процесів в даній структурі. Використання структурно-функціонального методу дало нам можливість дослідити внутрішню архітектуру державної міграційної політики, виокремити функції ключових органів влади та оцінити ефективність їхньої діяльності щодо мінімізації безпекових ризиків. Порівняльний метод застосований зіставлення міжнародних моделей регулювання міграційних потоків (зокрема досвіду країн ЄС) з українською практикою, а також для порівняння динаміки міграційних трендів у різні кризові періоди. За допомогою статистичного методу опрацьовані кількісні показники емпіричні та аналітичні дані щодо реальних масштабів зовнішнього та внутрішнього переміщення населення, відтоку трудових ресурсів та демографічних втрат України. Інституційний метод використовувався для вивчення нормативно-правової бази та діяльності інститутів (Державної міграційної служби, міжнародних організацій), що здійснюють безпосередній менеджмент та контроль у сфері міграції.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному політологічному аналізі міграційних процесів як критичного чинника впливу на національну безпеку України в умовах сучасних криз та обґрунтуванні нових підходів до формування антикризової міграційної політики.

Удосконалено: концептуальні підходи щодо оцінки впливу масового відтоку людського капіталу на підсистеми національної безпеки (демографічну, економічну та соціокультурну), що дозволяє розглядати міграційну кризу як безпосередню загрозу суверенній стійкості держави.

Аргументовано: необхідність трансформації державної міграційної політики України від моделі пасивного адміністративного контролю до проактивного поворотного менеджменту (репатріації населення), заснованого на створенні комплексних соціоекономічних стимулів.

Отримали подальшого наукового дослідження: наукові знання про інституційну спроможність та ризики вітчизняної системи міграційного менеджменту в умовах масштабних безпекових викликів.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання сформульованих висновків та рекомендацій при розробці державної міграційної політики та стратегій демографічного відновлення України.

Структура роботи дипломна робота складається зі вступу, 3 –х розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.

1.1. Теоретичні підходи до вивчення міграційних процесів у політичній науці.

Міграційні процеси є одним із найбільш складних та багатоаспектних явищ сучасного світу. Концептуальна значущість даного поняття виступає потужним чинником реконфігурації соціоекономічних систем, трансформації національної та колективної ідентичності. Даний процес зумовлює вплив на інституційну спроможність органів державної влади. У сучасній політичній науці міграція розглядається як багатовимірний процес, що охоплює переміщення населення через державні кордони або в межах окремої країни з економічних, політичних, соціальних, культурних чи безпекових причин.

Актуалізація проблематики міграції значною мірою пов'язана з процесами глобалізації, які сприяли інтенсифікації міжнародних контактів, розвитку транспортної інфраструктури та посиленню взаємозалежності держав. Водночас глобалізація створила нові виклики, серед яких нерівномірність економічного розвитку, політичні конфлікти, військові дії, екологічні катастрофи та гуманітарні кризи, що стали потужними факторами міжнародної міграції. Глобальні масштаби міграційних переміщень, а також їхній детермінуючий вплив на архітектуру міжнародних відносин та стабільність внутрішньополітичного ландшафту актуалізують потребу в проактивній та збалансованій реакції з боку владних інститутів. Це передбачає імперативну розробку та імплементацію ефективної міграційної стратегії, здатної гарантувати захист національних інтересів, суспільну безпеку та базові права людини. Незважаючи на те, що фундаментальне значення цієї управлінської складової для України є консенсусним у публічному та експертному дискурсах, тривалий час спроби урядових і парламентських кіл інституціоналізувати Концепцію державної міграційної політики залишалися

безрезультатними. Попри неодноразове винесення відповідних законопроектів на розгляд Верховної Ради України, вони не знаходили необхідної електоральної та політичної підтримки серед депутатського корпусу. На сучасному етапі запит на нормативно-правове оформлення та стратегічне моделювання міграційних процесів лише загострюється, що обумовлює високу затребуваність та актуальність наукових досліджень в цій сфері [29].

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «міграція». Загалом під міграцією розуміють переміщення людей через адміністративні або державні кордони з метою зміни місця проживання на певний або невизначений термін. Водночас міжнародні організації акцентують увагу на тривалості перебування особи за межами попереднього місця проживання. Так, визначення, запропоновані фахівцями Міжнародна організація з міграції, розглядають міграцію як будь-яке переміщення осіб незалежно від його причин, тривалості чи правового статусу [11].

У межах класичних досліджень міграційних процесів особливе місце посідають роботи британського вченого Ернст Георг Равенштейн, який наприкінці XIX століття сформулював так звані «закони міграції». Дослідник дійшов висновку, що більшість міграцій здійснюється на короткі відстані, а основним мотивом переселення виступають економічні причини. Незважаючи на те, що його концепція була створена понад сто років тому, багато її положень залишаються актуальними й сьогодні [49].

Подальший розвиток теорії міграції відбувався в межах неокласичної економічної школи. Представники даного напрямку досліджують міграційні процеси на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, інтегруючи міграцію відмінностями в рівнях заробітної плати, зайнятості та економічного розвитку між країнами. На думку Джона Хікса, головною причиною міграції є різниця в заробітній платі між різними регіонами чи країнами [46].

Суттєвий внесок у розвиток міграційних досліджень зробила теорія «push-pull factors» (факторів виштовхування та притягування), яку запропонував

американським ученим Еверетт Лі. Відповідно до цієї концепції, рішення про міграцію формується під впливом двох груп чинників. До факторів виштовхування належать безробіття, низький рівень життя, політична нестабільність, війни та переслідування. Натомість фактори притягування включають вищий рівень доходів, кращі можливості працевлаштування, безпеку та якісніші соціальні послуги [47].

Для України теорія факторів виштовхування та притягування має особливу актуальність. Тривалий час головними причинами зовнішньої трудової міграції українців були економічні труднощі, тоді як після початку повномасштабної війни домінуючим фактором стала потреба у фізичній безпеці.

У другій половині ХХ століття значного поширення набула теорія людського капіталу, яка розглядає міграцію як інвестицію в майбутнє. Згідно з цим підходом, особа оцінює потенційні вигоди та витрати переїзду, приймаючи рішення на основі очікуваного економічного результату. міграційні процеси є глибоко селективними. Найбільш мобільними є особи з високим рівнем первинного людського капіталу (молодь, люди з вищою освітою, унікальними професійними навичками), оскільки вони мають вищі шанси на успішну інтеграцію та швидку окупність інвестицій на ринку праці країни-реципієнта.

У межах сучасних політичних досліджень особлива увага приділяється інституційному підходу. Його представники наголошують, що масштаби та характер міграційних потоків значною мірою залежать від державної політики, міжнародних угод, діяльності громадських організацій та правових механізмів регулювання мобільності населення. Інституційний підхід дозволяє пояснити відмінності між країнами щодо управління міграційними процесами та інтеграції мігрантів. В межах інституційного підходу важливим напрямом дослідження є теорія міграційних мереж. Її прихильники стверджують, що міграційні потоки підтримуються завдяки соціальним зв'язкам між мігрантами та членами їхніх родин. Такі мережі сприяють поширенню інформації про можливості працевлаштування, житло та умови перебування за кордоном. У результаті

формується своєрідний механізм самовідтворення міграції. Засновник сучасної теорії міграції Дуглас Массі довів, що як тільки міграційний потік зароджується, він одразу починає обростати власними інститутами. Формуються так звані «міграційні мережі» (родинні, земляцькі зв'язки за кордоном), які суттєво знижують витрати та ризики для наступних мігрантів. Окрім цього, виникають приватні та гуманітарні інституції (агенції з працевлаштування, правозахисні та благодійні організації), а також нелегальні інститути (мережі контрабандистів, перевізників), які підтримують та стимулюють міграцію навіть тоді, коли первинні економічні причини (наприклад, різниця в зарплатах) слабшають [48].

У сучасній політичній думці дедалі більшого значення набуває безпековий підхід до аналізу міграції. Його виникнення пов'язане з діяльністю представників так званої Копенгагенської школи досліджень безпеки, зокрема Баррі Бузан та Оле Вевер. Вони запропонували концепцію сек'юритизації, відповідно до якої певні суспільні явища можуть сприйматися як загрози безпеці держави. У контексті цієї теорії міграція розглядається як потенційний фактор політичної нестабільності, міжетнічних конфліктів, демографічних змін та трансформації національної ідентичності. Водночас сучасні дослідники наголошують, що надмірна сек'юритизація міграції може призводити до порушення прав людини та дискримінації мігрантів [44].

Особливого значення для політичної науки набуває концепція вимушеної міграції. Її розвиток пов'язаний із зростанням кількості біженців, внутрішньо переміщених осіб та шукачів притулку. На відміну від добровільної міграції, вимушене переселення відбувається під впливом зовнішніх факторів, які не залишають людині реального вибору. До таких факторів належать війни, окупація територій, політичні репресії та гуманітарні катастрофи. Теорія чітко розмежовує правові та політичні статуси осіб залежно від перетину державного кордону. Зокрема, виокремлюються біженці (особи, які залишили країну громадянства через обґрунтовані побоювання переслідувань чи насильства) та внутрішньо переміщені особи (ВПО), які з тих самих причин змінили місце проживання, але

залишилися в межах суверенної території своєї держави. Для України питання вимушеної міграції набуло особливої актуальності після початку російської агресії у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році. Значні масштаби внутрішнього та зовнішнього переміщення населення стали одним із ключових викликів для національної безпеки держави [15, с.46].

Сучасні дослідження дедалі частіше використовують міждисциплінарний підхід до аналізу міграційних процесів. Це пояснюється тим, що міграція впливає одночасно на політичну, економічну, соціальну, культурну та безпекову сфери суспільного життя. Комплексний аналіз дозволяє оцінити як позитивні, так і негативні наслідки міграції для держави.

Вагомий внесок у теоретичне осмислення та прикладний аналіз вітчизняного міграційного простору внесли дослідники, які фокусуються на вивченні безпекових імперативів державної міграційної політики та трансформації людського потенціалу. Зокрема, А. Малиновська аналізує історичну еволюцію формування міграційної політики України, а також досліджує інституційні механізми захисту національних інтересів в умовах глобальних та регіональних криз[30]. У. Садова досліджує проблеми транскордонного ринку праці, безпекові виклики інтелектуальної міграції у Карпатському єврорегіоні, а також розробляє управлінські моделі збереження людського капіталу на рівні територіальних громад. О. Позняк вивчає внутрішні міграційні процеси, аналізуючи чинники вимушеного переміщення та оцінки масштабів і наслідків демографічних втрат для безпекової сфери держави [36]. П. Трощинський [41], Ю. Римаренко [37] та С. Чехович [42] досліджують нормативно-правове забезпечення національних інтересів, історичні аспекти міграції та інституційній ролі органів виконавчої влади у контролі за міграційними хвилями.

Таким чином, міграційні процеси є складним суспільно-політичним явищем, дослідження якого здійснюється в межах міждисциплінарних підходів. Класичні економічні концепції акцентують увагу на матеріальних причинах міграції, соціологічні теорії – на ролі соціальних зв'язків та інститутів, а сучасні безпекові

підходи – на впливі міграції на стабільність держави та суспільства. Поєднання зазначених підходів створює методологічне підґрунтя для комплексного аналізу впливу міграційних процесів на національну безпеку України.

1.2. Поняття та структура національної безпеки держави

Національна безпека є однією з фундаментальних категорій сучасної політичної науки, теорії державного управління та міжнародних відносин. Даний феномен характеризує здатність держави забезпечувати захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, створюючи умови для стабільного розвитку, збереження суверенітету та територіальної цілісності.

Актуальності дослідження національна безпека набула особливої після завершення «холодної війни», в результаті синергії таких зовнішніх чинників як військові загрози, процеси глобалізації, поширення міжнародного тероризму, масштабні економічні кризи, масові міграційні процеси, кіберзагрози та екологічні проблемами. Все це мало значний вплив на суттєве розширення змісту поняття «безпеки», яке перестало обмежуватися виключно військовою сферою.

У науковій літературі існує значна кількість підходів до визначення поняття «національна безпека». Представники реалістичної школи міжнародних відносин традиційно пов'язували безпеку із захистом державного суверенітету та військової могутності. На думку представників політичного реалізму, головною метою держави є забезпечення власного виживання в умовах анархічної міжнародної системи. Зокрема, Ганс Моргентау, розглядав безпеку як результат ефективного використання державою політичної та військової сили. Відповідно до цього підходу, національна безпека досягається шляхом підтримання балансу сил та здатності держави протистояти зовнішнім загрозам [45].

Наприкінці ХХ століття відбулося формування нових концепцій безпеки, які значно розширили традиційне розуміння цієї категорії. Значний внесок у розвиток

сучасних безпекових досліджень зробили представники Копенгагенської школи, які запропонували розглядати безпеку як багатовимірне явище.

Згідно з концепцією секторального аналізу безпеки, запропонованою Баррі Бузан, національна безпека охоплює кілька взаємопов'язаних секторів: військовий, політичний, економічний, соціальний, екологічний [44].

Відповідно, до даної теорії, військова безпека передбачає захист держави від зовнішньої агресії та забезпечення обороноздатності країни. Політична безпека стосується стабільності державних інститутів, конституційного ладу та ефективності політичної системи. Економічна безпека характеризує здатність держави забезпечувати стабільний розвиток національної економіки та протидіяти економічним загрозам. Соціальна безпека пов'язана із забезпеченням належного рівня життя населення, підтриманням суспільної стабільності та соціальної згуртованості. Екологічна безпека передбачає захист навколишнього середовища та мінімізацію негативного впливу природних і техногенних факторів.

Становлення та розвиток вітчизняної школи досліджень національної безпеки має виразну специфіку, зумовлену процесами постсоціалістичного транзиту, відновлення суверенітету та пошуку Україною свого геополітичного місця в архітектурі європейської інтеграції. Українська політологічна думка пройшла шлях від адаптації класичних західних до вироблення власних, автентичних концептуальних підходів, орієнтованих на захист національної ідентичності та збереження суверенної стійкості в умовах гострих системних і воєнно-політичних криз.

У вітчизняному науковому дискурсі сформувалися кілька ключових парадигмальних напрямів аналізу безпекової проблематики:

1. Інституційно-стратегічний напрям. На початкових етапах державотворення українські дослідники зосереджували увагу на нормативно-правовому оформленні та розбудові інституційної системи безпеки. Зasadничу роль у формуванні цієї школи відіграли праці В. Горбуліна [21], О. Власюка [19]

та Г. Ситника [39]. Вони концептуалізували національну безпеку як складну, динамічну систему, що потребує стратегічного планування, прогнозування та чіткої координації між усіма гілками влади для захисту тріади «особа–суспільство–держава».

2. Гуманітарно-центричний підхід та збереження ідентичності представлений у дослідженнях І. Монолатія [32], В. Климончука [27], де національна безпека розглядається крізь призму збереження національної ідентичності, управління колективною пам'яттю та протидії деструктивним символічним маніпуляціям. Безпека у гуманітарній сфері визнається базовим елементом суверенної стійкості, без якого неможлива ефективна відсіч зовнішній агресії.

3. Політико-управлінський та антикризовий менеджмент. Особливої актуальності в українській політології набули дослідження спроможності державних інститутів діяти в умовах нелінійних криз. У межах цього напрямку аналізуються механізми адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу, транскордонне співробітництво та здатність органів влади оперативно реагувати на масштабні внутрішні й зовнішні шоки (зокрема, у працях М. Марчука, та Ю. Кобець), що має критичне значення для збереження стабільності політичної системи [26,31].

У вітчизняному правовому полі дефініція національної безпеки має чітку інституційну фіксацію та інтерпретується як стан комплексної захищеності державного суверенітету, недоторканності територіальних кордонів, демократичного конституційного устрою, а також усього спектра фундаментальних національних інтересів від екзогенних та ендогенних загроз різної інтенсивності. Означена концептуальна модель нормативно кодифікована в базовому Законі України «Про національну безпеку України» та знаходить своє подальше функціональне розгортання в інших актах профільного законодавства». У цьому контексті законодавча фіксація категорії «національні інтереси» як об'єкта захисту актуалізує потребу в їх чіткій структурно-ієрархічній класифікації

всередині політико-управлінського дискурсу. Вітчизняна доктрина безпеки виходить із позиції, що стабільність конституційного ладу та суверенітет держави є похідними від життєздатності її соціогуманітарного фундаменту. Відтак, забезпечення національної безпеки не обмежується виключно мілітарною чи правоохоронною компонентами, а імперативно передбачає мінімізацію ризиків у демографічній, етнополітичній та соціокультурній сферах. Захищеність цих сфер безпосередньо корелює зі збереженням людського та інтелектуального потенціалу країни, оскільки перманентна деформація соціодемографічної структури внаслідок масштабних зовнішніх шоків здатна критично підірвати інституційну спроможність держави навіть за умови нівелювання суто зовнішніх воєнних загроз [10].

Особливість сучасного розуміння безпеки полягає в тому, що її об'єктами виступають не лише держава, а й суспільство та окрема людина. Саме тому дедалі більшого поширення набуває концепція людської безпеки, сформульована фахівцями Програма розвитку ООН. Дана концепція акцентує увагу на захисті прав людини, соціальному добробуті, доступі до освіти, охорони здоров'я та забезпеченні гідних умов життя. У цьому контексті безпека розглядається як стан свободи від страху та нужденності [13].

У сучасному політико-управлінському та безпековому дискурсі структура національної безпеки розглядається не як статичний набір елементів, а як динамічна, багаторівнева система. Вона відображає здатність держави та її інститутів захищати суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність, забезпечуючи водночас сталий розвиток суспільства й людини перед обличчям внутрішніх і зовнішніх викликів. Традиційно в націобезпекознавстві структуру цієї системи диференціюють за трьома взаємопов'язаними вимірами: об'єктним, суб'єктним та предметно-видовим (галузевим).

Об'єктна структура визначає безпосередні цілі захисту і базується на тріаді «людина – суспільство – держава». У центрі цієї системи перебуває людина з її конституційними правами, свободами та безпекою життєдіяльності. Суспільний

рівень передбачає захист матеріальних і соціокультурних цінностей, демократичних інститутів та збереження національної ідентичності. Держава як політичний інститут виступає об'єктом захисту в контексті збереження її суверенітету, недоторканності кордонів та інституційної спроможності органів влади [19].

Суб'єктний вимір охоплює розгалужену систему інститутів, які формують Сектор безпеки і оборони країни. Керівна та координаційна роль у цій структурі належить Президенту України як Верховному Головнокомандувачу та Раді національної безпеки і оборони України. Виконавчу гілку влади, що забезпечує економічний та ресурсний тил, уособлює Кабінет Міністрів. Безпосередні завдання з відсічі збройній агресії, протидії диверсійній та шпигунській діяльності покладені на Збройні Сили, спецслужби та правоохоронні органи. Водночас сучасні реалії підтверджують, що повноцінним суб'єктом безпеки стає і саме громадянське суспільство через механізми волонтерського руху та реалізацію концепції всеохоплюючої оборони [22].

Найбільш розгалуженою є предметно-видова (галузева) структура, яка класифікує безпеку за сферами життєдіяльності. Воєнна безпека займає домінантне місце в умовах воєнного стану, визначаючи здатність держави протистояти прямій збройній експансії. Вона тісно пов'язана з політичною безпекою, що гарантує стабільність конституційного ладу, та економічною безпекою, яка відповідає за стійкість національного господарства, енергетичну незалежність і захист критичної інфраструктури. Окреме стратегічне значення має гуманітарна та демографічна безпека, спрямована на збереження і відтворення людського капіталу в кризових умовах. Інформаційний та кібербезпековий компоненти відповідають за стійкість цифрових реєстрів та захист ментального простору суспільства від дезінформації й пропаганди, тоді як екологічна безпека мінімізує ризики техногенних та антропогенних катастроф [19].

Після повномасштабного вторгнення у 2022 році безпекова політика держави зазнала суттєвих трансформацій. На перший план вийшли питання

обороздатності, стійкості державних інститутів, захисту критичної інфраструктури та збереження людського потенціалу країни. Одним із найважливіших ресурсів національної безпеки виступає населення держави, оскільки демографічний потенціал визначає можливості економічного розвитку, функціонування ринку праці, формування оборонного ресурсу та забезпечення суспільної та інституційної стабільності. Тому демографічні процеси, зокрема міграція, безпосередньо впливають на стан національної безпеки [13].

Важливим структурним елементом системи національної безпеки є демографічна безпека. Вона характеризує захищеність суспільства від негативних демографічних тенденцій, таких як депопуляція, старіння населення, скорочення трудових ресурсів та масова еміграція. У структурі соціогуманітарної складової національної безпеки категорія «демографічна безпека» посідає фундаментальне місце, функціонуючи як індикатор інституційної спроможності та життєздатності політичної системи. У вітчизняному політологічному дискурсі, зокрема, у працях Е. Лібанової [28], С. Пирожкова [35], О. Позняка [36], демографічна безпека висвітлюється як стан захищеності держави й суспільства від демографічних загроз, в межах якого забезпечується стабільне відтворення населення без деструктивного впливу депопуляції, штучної деформації статево-вікової структури чи неконтрольованих міграційних хвиль. Сучасні вітчизняні дослідники акцентують увагу на тому, що ключовою загрозою демографічній безпеці на сучасному етапі є не лише тенденція природного зменшення населення, а масштабний екзогенний шок – вимушена еміграція мільйонів громадян. Крізь призму теорії людського капіталу цей процес загрожує безповоротною втратою найбільш репродуктивної та інтелектуально активної частини соціуму (молоді та жінок з дітьми), що веде до прогресуючого старіння нації та деградації внутрішнього ринку праці. Тому забезпечення демографічної безпеки вимагає переходу від пасивного фіксації статистичних втрат до проактивного державного менеджменту. У політологічних розвідках наголошується, що ефективна стратегія демографічної безпеки має базуватися на

інституційній стійкості, а саме створенні безпекових, економічних та соціокультурних умов усередині країни (зокрема, через механізми європейської інтеграції та транскордонного співробітництва), здатних стимулювати репатріацію громадян та стабілізувати внутрішнє переміщення [25, с. 32].

Таким чином, національна безпека є складною багаторівневою системою, яка охоплює військовий, політичний, економічний, соціальний та демографічний виміри. У сучасних умовах забезпечення безпеки держави неможливе без ефективного управління міграційними процесами та збереження людського потенціалу країни.

1.3. Міграція як чинник трансформації безпекового середовища

У сучасному світі міграційні процеси дедалі більше впливають на функціонування держав, міжнародних організацій та системи міжнародної безпеки загалом. Масове переміщення населення стало характерною ознакою глобалізованого світу та важливим чинником трансформації безпекового середовища.

Традиційно міграція розглядалася переважно як соціально-економічне явище, однак на початку XXI століття вона дедалі частіше аналізується через призму безпеки. Це пов'язано зі зростанням масштабів міжнародної мобільності населення, посиленням міграційних криз та збільшенням кількості вимушених переселенців унаслідок воєнних конфліктів. Міграція може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на безпекове середовище. До позитивних наслідків належать поповнення трудових ресурсів, розвиток людського капіталу, культурний обмін та підвищення економічної динаміки. Водночас неконтрольовані міграційні потоки здатні створювати додаткові ризики для соціальної стабільності та державного управління [24].

Однією з найсерйозніших загроз процесу масштабної міграції виступає депопуляція. Це призводить до скорочення чисельності населення, зменшення трудового потенціалу та погіршення демографічної структури суспільства.

Особливо небезпечним є виїзд молоді та висококваліфікованих спеціалістів. У науковій літературі цей процес отримав назву «відтік мізків». Його сутність полягає у втраті державою найбільш освічених та професійно підготовлених громадян, які реалізують свій потенціал за кордоном. Наслідком цього стає зниження інноваційної спроможності країни та уповільнення економічного розвитку. З погляду державного управління, депопуляція становить пряму загрозу для національних інтересів, оскільки вона неминуче провокує стиснення внутрішнього ринку праці, критичне навантаження на солідарну пенсійну та соціальну системи, а також дефіцит мобілізаційних та оборонних ресурсів держави, що суттєво обмежує інституційну спроможність країни до повоєнного відновлення та збереження геополітичного суб'єктності [38, с. 19].

Економічний вимір національної безпеки перебуває у прямій каузальній залежності від динаміки міграційних потоків. Двовекторність цього процесу виявляється у тому, що обсяги валютних надходжень від емігрантів частково демпфують соціоекономічні шоки, підживлюючи внутрішній платоспроможний попит та ліквідність фінансового сектору. Водночас системна втрата працездатного населення вимиває первинний людський капітал, мінімізує фіскальний потенціал держави та консервує деструктивні тенденції у сфері зайнятості [14].

У площині соціальної безпеки масована просторова мобільність актуалізує ризики інфраструктурного колапсу. Концентрація великих масивів переміщених осіб у конкретних локаціях створює диспропорційне навантаження на заклади медичного забезпечення, освітні мережі та житлово-комунальну інфраструктуру. Неefективність або інертність державних регуляторних механізмів у цій сфері зводить до мінімуму адаптаційний потенціал соціуму, виступаючи першопричиною латентної соціальної дестабілізації та руйнування суспільної згуртованості [31].

Особливої актуальності проблема міграції набуває в умовах збройних конфліктів. Війни виступають одним із найпотужніших факторів вимушеного

переселення населення. Масова міграція у таких випадках є наслідком безпекової кризи, але водночас сама впливає на подальшу трансформацію безпекового середовища. Для України прикладом такого впливу стали події після 2014 року та особливо після 24 лютого 2022 року. Повномасштабна війна спричинила масштабне переміщення населення як всередині країни, так і за її межами. Внаслідок цього виникли нові виклики для системи державного управління, ринку праці, соціального захисту та демографічного відновлення.

Значну роль у сучасних дослідженнях відіграє концепція міграційної безпеки. Вона передбачає забезпечення такого рівня регулювання міграційних процесів, який дозволяє мінімізувати ризики для держави та суспільства, одночасно гарантуючи дотримання прав людини.

Основними завданнями міграційної безпеки є:

- контроль міграційних потоків;
- протидія нелегальній міграції;
- захист прав мігрантів;
- інтеграція внутрішньо переміщених осіб;
- створення умов для повернення громадян на батьківщину;
- збереження людського потенціалу держави.

У контексті національної безпеки України особливого значення набуває проблема повернення громадян після завершення війни. Тривале перебування українців за кордоном може сприяти їхній інтеграції в приймаючі суспільства та зменшенню ймовірності повернення. Така тенденція створює довгострокові демографічні та економічні ризики [40].

Отже, міграція є важливим чинником трансформації сучасного безпекового середовища. Її вплив охоплює демографічну, економічну, соціальну та політичну сфери функціонування держави. Для України ефективне управління міграційними процесами є одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки та післявоєнного відновлення.

Висновки до 1 розділу

Проведений аналіз теоретико-методологічних основ дослідження міграційних процесів та їхнього впливу на національну безпеку дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків.

По-перше, міграція є складним багатовимірним суспільно-політичним явищем, що охоплює різні форми переміщення населення як у межах окремої держави, так і на міжнародному рівні. У сучасному світі міграційні процеси стали невід'ємною складовою глобалізаційних трансформацій, впливаючи на демографічний розвиток, економічну динаміку, політичну стабільність та безпекове середовище держав. Зростання масштабів міжнародної мобільності населення, посилення ролі транснаціональних зв'язків та збільшення кількості вимушених переселенців свідчать про необхідність комплексного вивчення міграції в межах політичної науки.

По-друге, аналіз основних наукових підходів до дослідження міграції засвідчив відсутність універсальної теорії, здатної повністю пояснити всі аспекти цього явища. Класичні економічні концепції акцентують увагу на відмінностях у рівнях соціально-економічного розвитку країн як головному факторі міграції. Теорія міграційних мереж демонструє значення соціальних зв'язків у підтриманні та відтворенні міграційних процесів. Сукупність цих підходів створює методологічне підґрунтя для комплексного аналізу міграції як політичного та соціального феномену.

По-третє, сучасна політична наука дедалі частіше розглядає міграцію через призму безпеки. Представники безпекових досліджень наголошують, що міграційні процеси можуть виступати не лише наслідком кризових явищ, але й самостійним фактором впливу на стабільність держави та суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває концепція сек'юритизації, відповідно до якої певні соціальні процеси можуть інтерпретуватися як загрози національній безпеці. Міграція дедалі більше розглядається як чинник, що впливає на

демографічну структуру населення, соціальну згуртованість, економічний розвиток та політичну стабільність держав.

По-четверте, національна безпека є комплексною категорією, яка охоплює захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави. Сучасне розуміння безпеки виходить далеко за межі військової сфери та включає політичний, економічний, соціальний, інформаційний, екологічний і демографічний виміри. В умовах глобалізації та зростання кількості нетрадиційних загроз ефективне забезпечення національної безпеки потребує врахування широкого спектра факторів, серед яких важливе місце належить міграційним процесам.

По-п'яте, особливу роль у структурі національної безпеки відіграє демографічна безпека. Населення є одним із ключових ресурсів держави, що забезпечує функціонування економіки, оборонного сектору, системи державного управління та соціальної сфери. Відповідно, скорочення чисельності населення, старіння суспільства, зменшення трудових ресурсів і масова еміграція можуть створювати довгострокові ризики для розвитку держави. Для України проблема демографічної безпеки є особливо актуальною через поєднання депопуляції, низької народжуваності та значних масштабів зовнішньої міграції.

По-шосте, міграційні процеси здійснюють неоднозначний вплив на безпекове середовище. З одного боку, вони сприяють міжнародному обміну знаннями, розвитку людського капіталу, формуванню транскордонних соціальних мереж та надходженню фінансових ресурсів від трудових мігрантів. З іншого боку, масштабна еміграція населення може призводити до дефіциту трудових ресурсів, поглиблення демографічної кризи, зниження економічного потенціалу та послаблення обороноздатності держави. Особливо небезпечними є процеси відтоку молоді та висококваліфікованих фахівців, які негативно впливають на перспективи інноваційного розвитку країни.

По-сьоме, особливе місце серед сучасних міграційних процесів посідає вимушена міграція, яка виникає внаслідок воєнних конфліктів, політичних

переслідувань, гуманітарних криз та інших надзвичайних обставин. На відміну від добровільної міграції, вимушене переселення є реакцією населення на безпосередні загрози життю та безпеці. Для України проблема вимушеної міграції набула надзвичайної актуальності після початку російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році.

По-восьме, аналіз сучасних теоретичних підходів свідчить про необхідність формування ефективної державної міграційної політики як складової системи національної безпеки. Така політика повинна бути спрямована не лише на регулювання міграційних потоків, але й на створення умов для повернення громадян, збереження людського капіталу, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків міграції.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. Еволюція міграційних процесів в Україні після здобуття незалежності.

Міграційні процеси є важливим індикатором соціально-економічного та політичного розвитку держави. Після проголошення незалежності України у 1991 році міграційна ситуація зазнала суттєвих трансформацій, які були зумовлені економічними реформами, демографічними змінами, глобалізаційними процесами, європейською інтеграцією та безпековими викликами. Протягом останніх трьох десятиліть Україна пройшла декілька етапів розвитку міграційних процесів, кожен з яких характеризувався специфічними особливостями та наслідками для держави.

Перший етап охоплює 1991–2004 роки та пов'язаний із трансформаційною кризою пострадянського періоду. Різке падіння виробництва, безробіття, зниження рівня життя населення та економічна нестабільність сприяли активізації зовнішньої трудової міграції. Основними напрямками виїзду українських громадян стали Польща, Чехія, Італія, Іспанія та Португалія. У цей період міграція переважно мала тимчасовий або сезонний характер і розглядалася населенням як спосіб покращення матеріального становища.

Другий етап охоплює 2004–2013 роки. Його особливістю стало поступове формування сталих міграційних мереж між Україною та країнами Європейського Союзу. Зростання попиту на робочу силу в європейських країнах та спрощення умов працевлаштування сприяли збільшенню масштабів трудової міграції українців. Одночасно відбувалося зростання обсягів грошових переказів від трудових мігрантів, які стали важливим джерелом доходів для багатьох українських домогосподарств.

Третій етап розпочався після 2014 року та пов'язаний із російською агресією проти України. Анексія Криму та бойові дії на сході країни спричинили появу нового масштабного явища – внутрішнього переміщення населення. Сотні тисяч громадян були змушені залишити місця постійного проживання та переселитися до інших регіонів України. Саме в цей період проблема внутрішньо переміщених осіб стала одним із ключових викликів державної політики.

Четвертий етап пов'язаний із повномасштабним вторгненням Російської Федерації у 2022 році. Внаслідок бойових дій Україна зіткнулася з найбільшою міграційною кризою в сучасній європейській історії. Мільйони громадян були змушені залишити свої домівки, рятуючись від воєнних загроз [33].

За оцінками міжнародних організацій, упродовж 2022–2026 років за межами України перебували мільйони громадян, які отримали статус тимчасового захисту або інші форми міжнародного захисту в європейських країнах. Основними державами прийому стали Польща, Німеччина, Чехія, Іспанія, Італія та інші країни Європейського Союзу. Дослідження Управління Верховного комісара ООН у справах біженців свідчать, що навіть за умов припинення активної фази війни значна частина українських біженців може залишатися за кордоном у довгостроковій перспективі. Одночасно із зовнішньою міграцією масштабного характеру набуло внутрішнє переміщення населення. За верифікованими даними статистичної служби Євростат, наприкінці осені 2024 року інституційним інструментом тимчасового захисту на території держав-членів Європейського Союзу скористалися понад 4,2 мільйона українських вимушених мігрантів. Профіль зовнішнього міграційного потоку в межах ЄС демонструє таку демографічну структуру: дорослі жінки охоплювали 44,9 %, діти — 32 %, а частка чоловіків становила 23,1 % [55].

Внутрішнє переміщення має нерівномірний територіальний характер. Найбільшу кількість переселенців прийняли Дніпропетровська, Харківська, Київська області та місто Київ. Значне навантаження припало також на західні регіони України, які стали відносно безпечними територіями для проживання

населення. Особливе місце серед приймаючих регіонів посідає Івано-Франківська область. Станом на початок 2025 року в області було офіційно зареєстровано понад 111 тис. внутрішньо переміщених осіб, що свідчить про важливу роль регіону у забезпеченні гуманітарної підтримки населення, переміщеного внаслідок війни. Емпіричні показники Міністерства соціальної політики України фіксують, що у квітні 2025 року офіційний масив зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб становив 4 594 270 осіб. У гендерному розрізі цієї внутрішньої міграційної хвилі чітко простежується диспропорція на користь жінок, які склали 59,71 % від загальної кількості евакуйованих, тоді як частка чоловіків дорівнювала 40,29 % (при цьому питома вага дітей досягла 18,86 %) [32].

Сучасні міграційні процеси характеризуються не лише кількісними, але й якісними змінами. Якщо до 2022 року основною формою зовнішньої міграції була трудова міграція, то після початку повномасштабної війни домінуючого значення набула вимушена міграція. Значна частина громадян виїжджала за кордон разом із сім'ями, що вплинуло на демографічну структуру населення України. Окремою проблемою є відтік молоді та висококваліфікованих фахівців. Дослідження останніх років свідчать про зростання міжнародної мобільності українських науковців, викладачів та висококваліфікованих спеціалістів після початку повномасштабної війни. Така тенденція створює ризики для наукового потенціалу та інноваційного розвитку держави [20].

Водночас міграційні процеси мають і позитивні аспекти. Значні обсяги грошових переказів від українських громадян, які працюють за кордоном, підтримують фінансову стабільність багатьох домогосподарств та сприяють наповненню внутрішнього споживчого ринку. Крім того, інтеграція українців у європейський соціальний та освітній простір створює можливості для накопичення нового досвіду та людського капіталу, який може бути використаний у процесі післявоєнного відновлення України. Ескалація міграційної кризи, спровокована повномасштабною воєнною агресією РФ проти України, генерує розгалужену систему деструктивних наслідків, що мають системний характер. У

соціальної площині цей феномен виявляється у формі масштабного гуманітарного шоку, атомізації суспільства, руйнування первинних соціальних зв'язків та латентного зростання напруженості всередині приймаючих спільнот. Економічний вектор збитків детермінований критичним вимиванням працездатних кадрів, стисненням внутрішнього споживчого ринку, фіскальним дисбалансом та загальною деградацією господарського потенціалу держави. Найбільш загрозливим є демографічний вимір, який фіксує незворотні процеси депопуляції, прогресуюче старіння нації, кардинальну трансформацію статево-вікової архітектури та катастрофічне падіння коефіцієнтів фертильності [14].

Зазначені імперативи підтверджують кумулятивний та взаємозалежний характер кризових викликів, що актуалізує потребу в імплементації антикризового менеджменту як на загальнодержавному, так і на транскордонному рівнях. Свого часу концептуальний підхід до вирішення цих завдань був закладений у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, де акцентувалося на тому, що в умовах глобального прискорення просторової мобільності та інтенсивної включеності в неї українських громадян, оптимізація державного регулювання постає обов'язковою передумовою для каналізації позитивного потенціалу міграції в інтересах суспільного поступу, нівелювання її негативних ефектів та гарантування фундаментальних прав і свобод як переміщених осіб, так і соціуму в цілому. Відтак, модернізація міграційного менеджменту імперативно визнається одним із засадничих пріоритетів системи публічного управління [17].

Ескалація повномасштабної збройної агресії РФ проти України зумовила кардинальну реконфігурацію векторів державної міграційної стратегії, адаптувавши її структур до екзистенційних безпекових викликів та актуальних соціоекономічних імперативів. Ключові управлінські зусилля були спрямовані на імплементацію засадничих національних інтересів, поглиблення транскордонної та міжнародної взаємодії, модернізацію інституційного дизайну публічної влади, а також стабілізацію життєвого рівня населення. Особливого значення в даному

контексті набула розробка комплексного інструментарію репатріації українських громадян із-за кордону, що передбачає формування дієвих стимулів та сприятливого безпеково-економічного простору для їхньої подальшої успішної реінтеграції у вітчизняний соціум [30].

Таким чином, еволюція міграційних процесів в Україні після здобуття незалежності демонструє поступовий перехід від переважно економічної трудової міграції до масштабної вимушеної міграції, спричиненої військовою агресією Російської Федерації. Сучасна міграційна ситуація є безпрецедентною за своїми масштабами та наслідками, що потребує комплексного аналізу та формування ефективної державної політики у сфері міграції та національної безпеки.

2.2. Зовнішня трудова міграція українців та її соціально-політичні наслідки.

У системі сучасного політологічного аналізу, зовнішня трудова міграція розглядається як багатовекторний суспільний феномен, що суттєво впливає на архітектуру національної безпеки, характер взаємодії між громадянським суспільством і владними інститутами, а також на загальний вектор соціогуманітарного розвитку. Тривале розгортання міграційних процесів в Україні, яке набуло особливої динаміки після лібералізації візового режиму з країнами Європейського Союзу. Сама по собі трудова міграція має подвійний ефект: з одного боку, вона допомагає вирішувати фінансові проблеми, а з іншого – створює нові гострі кризи.

Починаючи з 1990-х років, виїзд громадян за кордон з метою працевлаштування став важливим механізмом адаптації населення до економічних трансформацій та кризових явищ. Упродовж тривалого часу трудова міграція виконувала функцію своєрідного соціального компенсатора, дозволяючи мільйонам українців забезпечувати належний рівень життя власних родин. Основними причинами трудової міграції українців стали низький рівень заробітної плати, обмежені можливості професійної реалізації, нестабільність

ринку праці та значна різниця в соціально-економічному розвитку між Україною та країнами Європейського Союзу. Найбільш привабливими напрямками трудової міграції традиційно залишалися Польща, Чехія, Німеччина, Італія, Іспанія та Португалія [41].

Особливістю української трудової міграції до 2022 року був її переважно тимчасовий характер. Значна частина мігрантів працювала за кордоном сезонно або періодично повертаючись до України. Такий формат дозволяв підтримувати зв'язок із сім'єю та зберігати наміри щодо остаточного повернення на батьківщину. Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації міграційна ситуація суттєво змінилася. До традиційних економічних мотивів додалися безпекові чинники. Частина трудових мігрантів, які раніше працювали за кордоном тимчасово, прийняла рішення про довгострокове перебування в країнах Європейського Союзу разом із членами своїх сімей [18].

Важливою характеристикою зовнішньої трудової міграції є її вплив на ринок праці України. З одного боку, трудова міграція сприяла зменшенню безробіття та соціальної напруги в окремих регіонах. З іншого боку, тривалий відтік працездатного населення призвів до дефіциту кадрів у багатьох секторах економіки.

Особливо гостро проблема нестачі працівників проявляється у промисловості, будівництві, транспортній сфері, медицині та освіті. Втрата кваліфікованих фахівців негативно впливає на конкурентоспроможність економіки та можливості післявоєнного відновлення держави. Одним із найсерйозніших наслідків трудової міграції є так званий «відтік мізків». Під цим поняттям розуміють еміграцію висококваліфікованих спеціалістів, науковців, викладачів, інженерів та представників інших інтелектуальних професій. Втрата людського капіталу послаблює інноваційний потенціал держави та ускладнює модернізацію економіки [24]].

Водночас трудова міграція має й позитивні наслідки. Насамперед це надходження значних обсягів приватних грошових переказів від громадян, які

працюють за кордоном. Протягом багатьох років Україна входила до числа європейських держав із найбільшими обсягами трудових трансфертів. Ці кошти сприяють підтриманню платоспроможного попиту населення, розвитку малого бізнесу та покращенню добробуту домогосподарств.

Важливим соціальним наслідком трудової міграції є формування транснаціональних соціальних мереж. Українські мігранти підтримують активні контакти із родичами та громадами в Україні, сприяючи поширенню нових соціальних практик, професійного досвіду та європейських цінностей. Разом із тим тривала трудова міграція породжує низку соціальних проблем. Однією з них є розділення сімей. Тривале перебування одного або обох батьків за кордоном нерідко негативно впливає на соціалізацію дітей та сімейні відносини. У науковій літературі навіть використовується поняття «соціальне сирітство», яке характеризує ситуацію, коли діти тривалий час виховуються без безпосередньої участі батьків [18].

Політичні наслідки трудової міграції також є доволі суттєвими. Українська діаспора поступово перетворюється на важливий ресурс міжнародної підтримки держави. Після 2022 року українські громади за кордоном активно залучаються до гуманітарної діяльності, адвокації українських інтересів та підтримки міжнародної коаліції на підтримку України. Разом із цим існує ризик зменшення чисельності економічно активного населення країни. Скорочення трудових ресурсів негативно впливає на формування державного бюджету, функціонування пенсійної системи та розвиток внутрішнього ринку праці [42].

Особливе значення має питання повернення трудових мігрантів після завершення війни. Дослідження міжнародних організацій свідчать, що чим довше громадяни перебувають за кордоном, тим вищою є ймовірність їхньої інтеграції до приймаючих суспільств та відмови від повернення. У країнах Європейського Союзу наприкінці 2025 року під тимчасовим захистом перебувало понад 4,3 млн громадян України, причому найбільші громади сформувалися в Німеччині, Польщі та Чехії. У зв'язку з цим одним із ключових завдань державної політики

має стати створення економічних, соціальних та безпекових умов для повернення громадян після завершення війни. Від успішності цього процесу значною мірою залежатимуть темпи післявоєнного відновлення України та зміцнення її національної безпеки [16].

Таким чином, зовнішня трудова міграція є суперечливим явищем, яке поєднує як позитивні, так і негативні наслідки. Вона сприяє покращенню матеріального становища населення та розвитку міжнародних зв'язків, але водночас створює ризики для демографічного розвитку, ринку праці та людського потенціалу держави. У сучасних умовах питання ефективного управління трудовою міграцією набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки України.

2.3. Вимушена міграція населення внаслідок російської агресії

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України стала причиною найбільшої гуманітарної та міграційної кризи в Європі з часів Другої світової війни. Військові дії, окупація окремих територій, руйнування житлової та критичної інфраструктури, загроза життю цивільного населення зумовили масштабне внутрішнє та зовнішнє переміщення громадян України. У результаті вимушена міграція стала одним із визначальних соціально-політичних процесів сучасної України та важливим фактором впливу на систему національної безпеки держави. У межах вимушеної міграції чітко виділяють два основні потоки, які фіксуються офіційною статистикою станом на 2024–2025 роки:

1. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це громадяни, які залишили власні домівки через бойові дії чи окупацію, але залишилися в межах України. За офіційними даними Міністерства соціальної політики України, навесні 2025 року кількість зареєстрованих ВПО досягла 4 594 270 осіб. У гендерній структурі внутрішнього переміщення помітний чіткий дисбаланс: жінки становлять 59,71 %, тоді як чоловіки – 40,29 %. Важливою групою є діти, чия частка серед ВПО

складає 18,86 %. Найбільше переселенців зосереджено у прифронтових регіонах (Харківська, Донецька, Дніпропетровська області) та у столиці.

2. Зовнішня вимушена міграція (біженці) – це мільйони українців, які виїхали за кордон. Основним інструментом їхнього прихистку в Європі став статус тимчасового захисту. За даними Євростату, наприкінці осені 2024 року такий статус у країнах ЄС мали 4,2 мільйона українців. Демографічний профіль зовнішньої еміграції ще більш специфічний: жінки складають 44,9 %, діти – 32 %, а чоловіки – лише 23,1 % від загального масиву тих, хто отримав захист в ЄС [1].

Особливістю української міграційної кризи є її довготривалий характер. Якщо на початковому етапі війни значна частина громадян розглядала переміщення як тимчасовий захід, то зі збільшенням тривалості бойових дій дедалі більше українців почали адаптуватися до нових умов проживання як в Україні, так і за її межами. Аналіз географічного розподілу зовнішніх міграційних потоків (див. Таблиця 2.1) свідчить про виразну концентрацію українських вимушених переселенців у країнах Центральної та Західної Європи. Беззаперечним лідером за обсягами надання тимчасового захисту є Німеччина, де зосереджено понад 1,2 млн громадян (майже 28,1 % від загального європейського масиву). На другому місці перебуває Республіка Польща (близько 966 тис. осіб), яка, попри географічну близькість, поступилася першістю через поступове переміщення мігрантів далі на Захід у пошуках кращих умов працевлаштування та соціального забезпечення. Третє місце посідає Чехія (близько 397 тис. осіб), що демонструє найвищий показник кількості біженців на душу місцевого населення серед усіх країн ЄС. Означена тенденція асиметричного розселення актуалізує для України потребу в диференційованому підході до ведення переговорів із країнами-партнерами щодо розробки спільних програм репатріації та збереження національної ідентичності українських громад за кордоном [52].

Основні країни перебування українських біженців у ЄС (2025–2026 рр.)

№ з/п	Країна перебування	Кількість осіб (абс. значення)	Питома вага у загальній структурі ЄС (%)*
1	Німеччина	понад 1,2 млн	~28,1 %
2	Польща	близько 966 тис.	~22,6 %
3	Чехія	близько 397 тис.	~9,3 %
4	Іспанія	понад 240 тис.	~5,6 %
5	Італія	понад 170 тис.	~4,0 %
6	Інші країни ЄС	понад 1,3 млн	~30,4 %
7	Усього в ЄС	близько 4,27 млн	100 %

Складено складено на основі джерела55 Таблиця 2.1.

Соціально-демографічна структура вимушених мігрантів також має важливе значення для аналізу наслідків міграції. Значну частину українців за кордоном становлять жінки та діти. За даними Євростату, жінки складають близько 44 % усіх отримувачів тимчасового захисту, а частка дітей перевищує 30 %. Ця обставина має важливі наслідки для демографічного розвитку України. Тривале перебування молодих жінок та дітей за кордоном може сприяти їхній інтеграції в приймаючі суспільства та зменшенню ймовірності повернення після завершення

війни. Відповідно виникають ризики поглиблення демографічної кризи та скорочення людського потенціалу держави [26].

Не менш важливою складовою вимушеної міграції є внутрішнє переміщення населення. На відміну від зовнішніх мігрантів, внутрішньо переміщені особи залишаються в межах держави, однак змушені адаптуватися до нових соціально-економічних умов. Станом на вересень 2025 року в Україні офіційно було зареєстровано близько 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб. Цей показник залишається одним із найвищих у світі та демонструє масштаб гуманітарних наслідків війни [14].

Особливе навантаження у процесі прийому переселенців припало на центральні та західні регіони України. Відносно безпечні області стали центрами розміщення населення, евакуйованого із зон бойових дій та прифронтових територій. Серед західних регіонів важливу роль відіграє Івано-Франківська область. Від початку повномасштабної війни регіон став одним із ключових центрів прийому внутрішньо переміщених осіб. Розвиток мережі тимчасового проживання, залучення міжнародної гуманітарної допомоги та підтримка місцевих громад сприяли інтеграції переселенців у соціально-економічне життя області. Поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб вплинула на регіональні ринки праці, систему освіти, охорону здоров'я та житлову сферу. З одного боку, це створило додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру. З іншого боку, приплив населення сприяв розвитку підприємництва, створенню нових робочих місць та активізації економічної діяльності [25, с.33].

Вимушена міграція має комплексний вплив на безпекове середовище України. Насамперед вона поглиблює демографічні проблеми держави. Скорочення чисельності населення, старіння демографічної структури та зменшення кількості економічно активних громадян можуть негативно впливати на перспективи післявоєнного відновлення країни. Крім того, значні масштаби переміщення населення створюють додаткові виклики для соціальної політики. Держава змушена забезпечувати переселенців житлом, соціальними виплатами,

медичними послугами та можливостями працевлаштування. Недостатня ефективність цих заходів може спричиняти соціальну напруженість та посилювати регіональні диспропорції.

Безпекові імперативи, зумовлені повномасштабним воєнним конфліктом, актуалізували потребу не лише в захисті населення, а й у терміновому порятунку виробничих потужностей держави. У цьому контексті масовий процес релокації підприємств до західних областей України (зокрема, до Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської) виступив базовим інструментом забезпечення економічної стійкості та мінімізації втрат промислового потенціалу. Ефективність цього процесу була забезпечена синергією державної програми релокації (за участю Мінекономіки, АТ «Укрзалізниця» та АТ «Укрпошта») та проактивної позиції місцевих органів публічної влади [23].

Одним із ключових питань сучасної державної політики є стимулювання повернення громадян в Україну після завершення активної фази війни. Міжнародні дослідження свідчать, що тривалість перебування за кордоном прямо впливає на рішення щодо повернення. Чим довше людина інтегрується в нове суспільство, тим меншою стає ймовірність її репатріації. Саме тому питання реінтеграції українських мігрантів має стратегічне значення для національної безпеки держави.

Отже, вимушена міграція, спричинена російською агресією, стала одним із наймасштабніших викликів для України у XXI столітті. Вона суттєво впливає на демографічну ситуацію, соціальну стабільність, економічний розвиток та систему національної безпеки. Подолання негативних наслідків міграційної кризи потребує реалізації комплексної державної політики, спрямованої на підтримку внутрішньо переміщених осіб, збереження людського потенціалу країни та створення умов для повернення громадян після завершення війни.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз сучасних міграційних процесів в Україні дозволяє зробити висновок, що міграція стала одним із найважливіших соціально-політичних явищ, які визначають розвиток держави в умовах сучасних викликів. Особливого значення міграційна проблематика набула внаслідок російської агресії проти України, яка спричинила масштабні внутрішні та зовнішні переміщення населення.

Дослідження еволюції міграційних процесів після здобуття незалежності України показало, що протягом тривалого часу основною формою міжнародної мобільності населення залишалася трудова міграція. Економічні труднощі перехідного періоду, структурні диспропорції на ринку праці, значна різниця в рівнях оплати праці між Україною та країнами Європейського Союзу стали головними факторами активного виїзду громадян за кордон. Водночас зовнішня трудова міграція виконувала важливу соціально-економічну функцію, сприяючи зменшенню безробіття та забезпечуючи надходження значних обсягів валютних переказів в Україну.

Встановлено, що до 2014 року міграційні процеси в Україні переважно мали економічний характер. Однак початок російської агресії, окупація Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей спричинили виникнення масштабної вимушеної міграції населення. Подальше повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році стало каталізатором найбільшої міграційної кризи в історії незалежної України.

Аналіз сучасних тенденцій засвідчив, що вимушена міграція поступово стала домінуючим видом переміщення населення. Мільйони українських громадян були змушені залишити місця постійного проживання через бойові дії, загрозу життю та руйнування інфраструктури. Значна частина населення перемістилася до інших регіонів України, тоді як інші громадяни отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу та інших державах світу.

Особливістю сучасної міграційної ситуації є поєднання масштабної зовнішньої та внутрішньої міграції. Україна одночасно залишається державою

походження біженців і країною з однією з найбільших у світі кількостей внутрішньо переміщених осіб. Це створює додаткове навантаження на державні інститути та потребує реалізації комплексної політики підтримки населення.

Окремої уваги заслуговує ситуація з внутрішньо переміщеними особами. Масове внутрішнє переміщення населення суттєво вплинуло на соціально-економічний розвиток приймаючих регіонів. Західні області України, зокрема Івано-Франківська область, стали важливими центрами розміщення переселенців. Це сприяло зростанню економічної активності та розвитку підприємництва, але одночасно створило додаткове навантаження на житлову, освітню та медичну інфраструктуру.

Встановлено, що міграційні процеси мають комплексний характер і впливають на всі основні сфери суспільного життя. Їх наслідки проявляються в демографічній, економічній, соціальній та політичній площинах. Саме тому аналіз міграції потребує міждисциплінарного підходу та врахування широкого спектра факторів.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що сучасні міграційні процеси є одним із ключових чинників, які визначають перспективи розвитку України в умовах війни та післявоєнного відновлення. Масштабність переміщення населення, зміни демографічної структури суспільства, трансформація ринку праці та зростання ризиків втрати людського потенціалу формують нові виклики для державної політики.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

3.1. Демографічні та економічні загрози національній безпеці України внаслідок міграції

На сучасному етапі розвитку України міграційні процеси перетворилися на один із ключових чинників, що визначають стан національної безпеки держави. Особливої актуальності ця проблема набула в умовах повномасштабної війни, коли міграція стала не лише соціально-економічним явищем, а й важливим фактором демографічної, економічної та безпекової стійкості країни. Масштабні внутрішні та зовнішні переміщення населення безпосередньо впливають на людський потенціал держави, функціонування ринку праці, економічний розвиток та можливості післявоєнного відновлення. Людський капітал є первинним базисом будь-якої геополітичної суб'єктності, тому його масштабне штучне вимивання деформує засадничі підвалини життєдіяльності країни. Зазначені загрози мають комплексний, синергетичний характер, оскільки депопуляційні тренди автоматично зумовлюють фінансово-господарський занепад, формуючи замкнене коло безпекової деструкції [17].

Однією з найсерйозніших загроз національній безпеці України є демографічна криза, яка значно посилилася під впливом міграційних процесів. Демографічна безпека є складовою національної безпеки та визначає здатність держави забезпечувати стабільне відтворення населення, підтримувати необхідний трудовий та мобілізаційний потенціал, а також гарантувати сталий розвиток суспільства. Ще до початку повномасштабної війни Україна стикалася з низкою негативних демографічних тенденцій. До них належали низький рівень народжуваності, висока смертність, старіння населення та постійний відтік громадян за кордон. Війна значно поглибила ці процеси та створила додаткові ризики для демографічного майбутнього держави. Одним із головних наслідків

масштабної міграції стало скорочення чисельності населення України. Втрата мільйонів громадян внаслідок вимушеного перебування за кордоном негативно впливає на кількісні та якісні характеристики людського потенціалу країни. Особливу стурбованість викликає той факт, що серед мігрантів значну частину становлять молоді люди, жінки репродуктивного віку та діти [20].

Відтік молодого населення має довгострокові наслідки для демографічного відтворення. Зменшення кількості осіб репродуктивного віку призводить до подальшого зниження народжуваності та прискорює процес старіння населення. Водночас перебування українських сімей за кордоном створює умови для народження дітей у приймаючих країнах та їхньої подальшої інтеграції в іноземне соціокультурне середовище.

Скорочення частки молоді та збільшення питомої ваги осіб похилого віку створює додаткове навантаження на систему соціального забезпечення та пенсійну систему. В умовах скорочення кількості працюючих громадян держава стикається зі зростанням витрат на соціальну підтримку населення. Зниження чисельності економічно активного населення зменшує надходження до Пенсійного фонду, тоді як кількість отримувачів соціальних виплат залишається значною. У результаті посилюється дисбаланс між доходами та видатками соціальної системи [40].

Не менш важливою загрозою є скорочення трудового потенціалу держави. Міграційні процеси суттєво впливають на функціонування ринку праці та забезпечення економіки необхідними трудовими ресурсами. Масовий виїзд працездатного населення призводить до дефіциту кадрів у багатьох галузях економіки. Особливо гостро кадровий дефіцит проявляється у сфері промисловості, будівництва, транспорту, охорони здоров'я та освіти. Втрата кваліфікованих працівників ускладнює забезпечення безперервності виробничих процесів та стримує економічне зростання [18].

З позицій національної безпеки особливого значення набуває вплив міграції на економічну стійкість держави. Економічна безпека передбачає здатність країни

забезпечувати стабільний розвиток національної економіки, підтримувати належний рівень зайнятості населення та формувати достатні фінансові ресурси для реалізації державної політики. Масштабна міграція призводить до зменшення кількості платників податків та скорочення надходжень до державного бюджету. У довгостроковій перспективі це може негативно впливати на фінансування соціальних програм, освіти, медицини та сектору безпеки й оборони [24].

Важливим чинником впливу міграції на національну безпеку є проблема післявоєнного відновлення України. Реалізація масштабних програм реконструкції інфраструктури, відбудови житла та модернізації економіки потребуватиме значної кількості працівників. У разі неповернення значної частини громадян держава може зіткнутися з гострим дефіцитом робочої сили. Крім того, скорочення чисельності населення впливає на оборонний потенціал держави. Людські ресурси є одним із ключових елементів забезпечення обороноздатності країни, а їх зменшення може створювати додаткові виклики для формування кадрового резерву сектору безпеки та оборони [22].

Таким чином, сучасні міграційні процеси мають комплексний вплив на демографічну та економічну безпеку України. Основними загрозами виступають депопуляція, старіння населення, скорочення трудового потенціалу, відтік висококваліфікованих кадрів та послаблення економічної стійкості держави. Водночас наявні й окремі позитивні ефекти, пов'язані з грошовими переказами та накопиченням людського капіталу за кордоном. Ефективне державне регулювання міграційних процесів має стати важливою складовою стратегії забезпечення національної безпеки України та її післявоєнного розвитку.

3.2. Соціально-політичні ризики та виклики міграційних процесів

Міграційні процеси в сучасній Україні, особливо в умовах повномасштабної війни, мають не лише демографічний та економічний вимір, але й суттєвий соціально-політичний вплив. Вони трансформують структуру суспільства, впливають на політичну поведінку громадян, змінюють баланс соціальних груп, а

також формують нові виклики для державного управління та національної безпеки. Соціально-політичні ризики міграції є комплексними та взаємопов'язаними, що вимагає їх системного аналізу.

Одним із ключових соціально-політичних ризиків є зниження рівня соціальної згуртованості суспільства. Масове переміщення населення, як внутрішнє, так і зовнішнє, призводить до розриву сталих соціальних зв'язків, дестабілізації традиційних громад та зміни локальних ідентичностей. Внутрішньо переміщені особи, інтегруючись у нові регіони, стикаються з проблемами адаптації, доступу до житла, працевлаштування та соціальних послуг, що може породжувати соціальну напругу між місцевим населенням і переселенцями. У деяких випадках це створює ризики формування прихованих соціальних конфліктів на рівні громад. Особливо це актуально для регіонів, які прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб. Навантаження на інфраструктуру, ринок житла та систему соціального забезпечення може сприйматися місцевим населенням як несправедливий розподіл ресурсів, що впливає на рівень довіри до державних інститутів [36].

Важливим соціально-політичним викликом є трансформація політичної участі громадян, які перебувають за кордоном. Українські громадяни, що отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу, опинилися у специфічному правовому та політичному просторі, який частково обмежує їхню участь у внутрішньополітичних процесах України. Це створює ризик зниження рівня політичної інтеграції діаспори та ускладнює формування єдиного політичного простору держави. Водночас українська діаспора за кордоном поступово перетворюється на важливий політичний фактор міжнародного рівня. Вона бере участь у формуванні позитивного іміджу України, здійснює адвокацію українських інтересів у країнах перебування та впливає на рішення урядів і міжнародних організацій. Таким чином, міграція одночасно створює як ризики відчуження громадян, так і нові можливості зовнішньополітичного впливу [35].

Суттєвим викликом є також зміна структури громадянського суспільства. Масовий виїзд активної частини населення, зокрема молоді та представників середнього класу, впливає на потенціал розвитку громадських організацій, волонтерських ініціатив та місцевого самоврядування. У той же час під час війни спостерігається зростання волонтерської активності як всередині країни, так і серед українців за кордоном, що частково компенсує втрати.

Політична стабільність держави також залежить від рівня довіри населення до інститутів влади. Міграційні процеси можуть впливати на цю довіру опосередковано через ефективність державної політики у сфері соціального захисту, забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та підтримки громадян за кордоном. Недостатня ефективність таких заходів може посилювати критичні настрої у суспільстві.

Окрему групу ризиків становлять інформаційно-політичні виклики. Українські мігранти, перебуваючи за кордоном, стають об'єктом інформаційного впливу з боку різних держав та політичних акторів. Інформаційні кампанії можуть бути спрямовані як на підтримку України, так і на формування альтернативних наративів щодо війни, державної політики та перспектив повернення. Це створює новий вимір інформаційної безпеки, пов'язаний із діаспорою [39].

Важливим аспектом проблема інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства. У країнах Європейського Союзу українці отримали широкі соціальні права, доступ до ринку праці, освіти та медицини. Це сприяє їх швидкій адаптації, але водночас підвищує ризик довгострокового залишення за кордоном. У такому випадку виникає загроза втрати частини людського потенціалу держави.

Окремо слід зазначити вплив міграції на регіональний розвиток та політичну рівновагу в межах держави. Західні регіони України, які прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб, зазнали суттєвих змін у соціальній структурі населення. Це впливає на місцеву політику, розподіл ресурсів та формування нових соціальних пріоритетів [30].

З позицій державного управління міграційні процеси створюють додаткові виклики для координації політики між центральними та місцевими органами влади. Необхідність оперативного реагування на потреби внутрішньо переміщених осіб, забезпечення соціальної підтримки та інтеграції мігрантів вимагає значних адміністративних ресурсів та ефективної міжвідомчої взаємодії.

У контексті національної безпеки важливим є також питання потенційної політичної радикалізації окремих груп населення, що перебувають у стані соціальної вразливості. Економічні труднощі, невизначеність майбутнього та тривале перебування в умовах міграції можуть створювати сприятливий ґрунт для поширення радикальних настроїв або політичної апатії.

Таким чином, соціально-політичні ризики міграційних процесів є багатовимірними та охоплюють широкий спектр проблем – від зниження соціальної згуртованості та трансформації сімейних структур до змін у політичній участі громадян та інформаційної безпеки. Водночас міграція створює і нові можливості для зовнішньополітичного впливу та розвитку громадянського суспільства. Ефективне управління цими процесами є важливою умовою забезпечення стабільності та національної безпеки України.

3.3. Державна міграційна політика України та напрями мінімізації безпекових загроз

Державна міграційна політика України в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи безпеки набуває стратегічного значення, оскільки міграційні процеси дедалі більше впливають не лише на соціально-економічний розвиток держави, але й на її внутрішню та зовнішню безпеку. Після 2014 року, а особливо в умовах повномасштабної війни з 2022 року, Україна зіткнулася з безпрецедентними масштабами вимушеної міграції, внутрішнього переміщення населення, а також посиленням зовнішніх міграційних потоків.

Ключовим інституційним центром реалізації міграційної політики є Державна міграційна служба України (ДМС), яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері імміграції, еміграції, громадянства та протидії

нелегальній міграції. Водночас важливу роль відіграють Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство соціальної політики, Міністерство закордонних справ, а також Служба безпеки України, яка здійснює контроль у сфері міграційної безпеки [12].

Сучасна міграційна політика України значною мірою формується у взаємодії з міжнародними організаціями, серед яких особливо важливими є Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та інституції Європейського Союзу Європейський Союз. Саме ці структури забезпечують фінансову, експертну та гуманітарну підтримку України у сфері управління міграційними потоками та захисту прав мігрантів і біженців.

Правову основу державної міграційної політики становлять Конституція України [6], «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [11], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [8], а також низка підзаконних актів, що регулюють питання реєстрації, контролю та інтеграції мігрантів.

Важливим напрямом є гармонізація українського законодавства з нормативно-правовими стандартами ЄС у межах євроінтеграційного курсу.

Міграційні процеси в Україні формують комплекс безпекових викликів, які можна умовно поділити на кілька груп:

1. **Демографічні ризики** – масовий виїзд населення, особливо молоді та працездатних осіб, створює загрозу демографічного старіння та скорочення трудового потенціалу держави.

2. **Економічні наслідки** – відтік робочої сили призводить до дефіциту кадрів у ключових секторах економіки, зокрема в промисловості, медицині та освіті.

3. **Соціальна напруженість** – зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) створює додаткове навантаження на місцеві громади та соціальну інфраструктуру.

4. **Безпекові ризики** – нелегальна міграція, можливе проникнення кримінальних елементів або використання міграційних каналів для гібридних загроз.

5. **Інформаційно-політичні виклики** – міграційні процеси активно використовуються в інформаційній війні для формування негативного іміджу держави та дестабілізації суспільства [31].

Ефективна державна політика має бути спрямована на комплексне управління міграційними процесами з урахуванням безпекового виміру. Основними напрямками мінімізації міграційних загроз є:

1. Посилення інституційної спроможності держави. Необхідним є подальше реформування Державної міграційної служби України, цифровізація обліку міграційних потоків, створення єдиних інформаційних баз даних та інтеграція з європейськими системами контролю.

2. Євроінтеграційна адаптація міграційної політики. Співпраця з Європейський Союз передбачає впровадження стандартів управління кордонами, а також узгодження політики щодо біженців і тимчасового захисту.

3. Захист прав внутрішньо переміщених осіб. У співпраці з Управління Верховного комісара ООН у справах біженців Україна реалізує програми соціальної адаптації, житлового забезпечення та психологічної підтримки ВПО.

4. Регулювання зовнішньої трудової міграції. Важливим напрямом є укладання двосторонніх угод з країнами ЄС щодо легального працевлаштування українських громадян, що дозволяє зменшити рівень нелегальної міграції та захистити права трудових мігрантів.

5. Протидія нелегальній міграції та контрабанді людей. Посилення прикордонного контролю, розвиток кібермоніторингу міграційних потоків, а також координація з міжнародними партнерами, зокрема Міжнародна організація з міграції, є ключовими елементами безпекової політики.

6. Інтеграційна політика та соціальна згуртованість. Держава повинна забезпечити інтеграцію мігрантів і ВПО через освітні програми, ринок праці та підтримку місцевих громад, що сприятиме зниженню соціальної напруги [35].

У середньостроковій перспективі міграційна політика України буде визначатися трьома ключовими факторами: тривалістю безпекових загроз, темпами європейської інтеграції та демографічною ситуацією. Очікується подальше посилення координації з європейськими інституціями, цифровізація управління міграцією, а також формування політики «повернення людського капіталу».

Державна міграційна політика України в умовах сучасних глобальних трансформацій і триваючої воєнно-політичної кризи набуває особливого значення як складова національної безпеки та стратегічного розвитку держави. Міграція сьогодні перестає бути лише соціально-економічним явищем і трансформується у комплексний політико-безпековий феномен, що впливає на демографічну стабільність, ринок праці, обороноздатність та міжнародний імідж країни. В умовах зовнішніх та внутрішніх процесів міграції державна політика України набуває рис кризового управління, поєднуючи елементи безпекового контролю, гуманітарного реагування та довгострокового планування відновлення людського капіталу.

Реалізація державної міграційної політики в Україні здійснюється через систему органів виконавчої влади, які мають різні функціональні повноваження у сфері регулювання міграційних процесів. Ключову роль відіграє Державна міграційна служба України (ДМС), яка відповідає за реалізацію державної політики у сферах імміграції, еміграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб та протидії нелегальній міграції. ДМС здійснює також контроль за дотриманням міграційного законодавства та взаємодіє з іншими органами державної влади [38].

Окрему роль відіграє співпраця України з міжнародними інституціями, такими як Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара

ООН у справах біженців та Європейський Союз, які забезпечують фінансову, експертну та гуманітарну підтримку у сфері управління міграційними процесами/

Правова база міграційної політики України є багаторівневою та включає Конституцію України, профільні закони, підзаконні акти та міжнародні договори.

Основними законодавчими актами є: Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»; Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»; Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; Законодавство у сфері державного кордону та громадянства.

Ефективна протидія міграційним викликам потребує комплексної державної стратегії, яка поєднує адміністративні, соціальні та міжнародні інструменти. Зокрема:

1. Необхідним є підвищення ефективності Державної міграційної служби України шляхом цифровізації процесів обліку міграції, впровадження єдиних реєстрів та інтеграції з європейськими базами даних.

2. Співпраця з Європейський Союз передбачає адаптацію української міграційної політики до стандартів ЄС, зокрема у сфері управління кордонами, візової політики та притулку.

3. У партнерстві з Управління Верховного комісара ООН у справах біженців реалізуються програми підтримки ВПО, включаючи житлові програми, соціальну адаптацію та психологічну допомогу.

4. Важливим напрямом є укладання міжнародних угод щодо легального працевлаштування українців за кордоном, що дозволяє зменшити масштаби нелегальної міграції та забезпечити захист трудових прав.

5. Посилення прикордонного контролю, розвиток біометричних систем обліку та співпраця з Міжнародна організація з міграції сприяють ефективній боротьбі з нелегальними міграційними потоками.

6. Держава має забезпечувати інтеграцію мігрантів і ВПО через доступ до освіти, ринку праці та соціальних програм, що зменшує ризики соціальної напруги [34].

Для інституційної стійкості та ефективної діяльності, міграційна політика України має визначатися трьома ключовими чинниками: воєнно-політичною ситуацією, євроінтеграційними процесами та демографічними викликами. Воєнно-політичний чинник є екзистенційним та визначальним, оскільки саме він детермінує динаміку, інтенсивність та просторовий розподіл міграційних потоків. Інституційна стійкість міграційної політики в цьому контексті залежить від здатності системи державного управління оперативно реагувати на безпекові шоки. Воєнно-політична ситуація диктує необхідність посилення безпекового контролю на державних кордонах, верифікації осіб, які перетинають межу, та протидії гібридним загрозам у міграційній сфері. Водночас цей чинник вимагає від міграційного менеджменту гнучкості: створення умов для швидкої евакуації населення з зони бойових дій, розгортання інфраструктури для життєзабезпечення ВПО та конструювання проактивних інструментів захисту прав громадян, які опинилися за кордоном. Ефективність діяльності інституцій вимірюється їхньою здатністю зберігати керованість системою в умовах перманентної безпекової невизначеності [42].

Набуття Україною статусу кандидата та запуск офіційних переговорів про вступ до Європейського Союзу висувають жорсткі вимоги до гармонізації вітчизняного законодавства із європейською правою базою. Євроінтеграційний чинник виступає потужним драйвером модернізації міграційної політики. Євроінтеграція відкриває для України доступ до інституційних інструментів ЄС. Ефективна міграційна політика має враховувати, що повоєнне повернення українських громадян та регулювання ринку праці відбуватимуться в єдиному європейському правовому й соціоекономічному просторі, що потребує синхронізації національних програм репатріації із європейськими інституційними механізмами тимчасового захисту.

Якщо перші два чинники визначають рамки безпеки та права, то демографічний чинник визначає зміст і кінцеву мету міграційної політики – збереження нації. Україна зіткнулася із безпрецедентною депопуляцією, катастрофічним падінням народжуваності, старінням населення та критичним вимиванням кваліфікованого людського капіталу.

Очікується подальша цифровізація міграційного управління, розвиток електронних реєстрів, а також формування політики повернення мігрантів і біженців. Особливого значення набуде державна концепція, спрямована на повернення людського капіталу в Україну після стабілізації безпекової ситуації. А цих умов міграційна політика перестає бути суто контролюючою функцією і перетворюється на стратегічний інструмент демографічного порятунку. Інститути державної влади мають переорієнтувати свою діяльність на розробку комплексних мотиваційних програм для рееміграції вимушених переселенців із-за кордону та повноцінної інтеграції ВПО всередині країни. У середньостроковій перспективі демографічні виклики змусять міграційну політику вирішувати питання залучення іноземної робочої сили для відбудови інфраструктури, що вимагатиме розробки абсолютно нових для України інструментів селективної та інтеграційної імміграційної політики [39].

Таким чином, державна політика України щодо мінімізації міграційних загроз має розглядатися як наріжний елемент загальної стратегії національної безпеки та повоєнного відновлення. Лише синергія безпекових гарантій, інституційної прозорості та економічної свободи дозволить зупинити безповоротну втрату людського капіталу, зберегти демографічний суверенітет і забезпечити довгострокову геополітичну й господарську стійкість держави у майбутньому.

3.4. Перспективи повернення українських мігрантів та відновлення людського потенціалу держави.

Питання повернення вимушених мігрантів та реінтеграції людського потенціалу є центральною детермінантою довгострокового виживання та

повоєнного відновлення України. Втрата мільйонів активних, кваліфікованих та репродуктивних громадян створює загрозу демографічного й економічного колапсу. Водночас перспективи репатріації не є однорідними й залежать від динамічної взаємодії чинників виштовхування (з боку приймаючих країн) та чинників притягання (всередині України). Успіх цього процесу визначатиметься спроможністю держави перейти від декларативних намірів до розробки проактивного, інституційно забезпеченого та фінансово підкріпленого міграційного менеджменту.

На сучасному етапі аналіз перспектив повернення українських громадян дозволяє виокремити кілька базових сценаріїв та стратегічних векторів. Соціологічні та політологічні дослідження свідчать про диференціацію намірів мігрантів щодо повернення, де ключову роль відіграє тривалість перебування за кордоном. Виокремлюються три основні групи

Перша група: громадяни, які зберігають стійку ментальну й економічну прив'язку до України, не змогли повноцінно інтегруватися у приймаючі соціуми і мають намір повернутися одразу після стабілізації безпекової ситуації.

Друга група: найбільша група мігрантів, чиє рішення залежить від конкретних пропозицій з боку Української держави (наявність житла, робочих місць, рівень заробітної плати) порівняно з умовами, які їм пропонує країна перебування.

Третя група: особи (переважно висококваліфіковані фахівці, студенти європейських вишів та особи, які втратили житло на деокупованих чи окупованих територіях), які пройшли глибоку соціокультурну асиміляцію в ЄС і повністю орієнтовані на постійне проживання за кордоном [16].

Для підвищення перспектив репатріації вагаючої частини населення державна політика України має сфокусуватися на створенні системних мотиваційних чинників:

- розгортання модерних систем протиповітряної оборони, розширення мережі цивільного захисту та масштабне розмінування територій є базовою

передумовою для повернення сімей із дітьми. Без фізичної безпеки економічні стимули не матимуть належного ефекту;

- перспективи повернення прямо корелюють із можливістю самореалізації. Необхідне запровадження податкових преференцій для репатріантів, які відкривають бізнес в Україні, запуск масштабних грантових програм і забезпечення конкурентного рівня заробітної плати у сферах повоєнної відбудови. Фінансова привабливість повернення має поступово нівелювати різницю у рівні життя з країнами ЄС;

- реалізація державних програм компенсації за втрачене майно та розвиток доступного іпотечного кредитування (на кшталт «єОселя»). Наявність власного або доступного муніципального житла є критичним фактором для повернення осіб із прифронтових та окупованих регіонів [28].

Наукове осмислення сучасних реалій доводить, що за умов неможливості фізичного повернення 100% мігрантів, державна політика має орієнтуватися на модель циркулярної міграції та концепцію «дистанційної присутності», що передбачає створення правових та інституційних умов, за яких українці за кордоном можуть залишатися інтегрованими в економічний, науковий та культурний простір України (дистанційна зайнятість у вітчизняних компаніях, інвестування в українські державні облігації, участь у транскордонних наукових проєктах). Підтримка мережі українських суботніх шкіл у країнах ЄС, забезпечення можливостей дистанційного навчання за українською програмою та визнання результатів європейської освіти в Україні. Це мінімізує освітню асиміляцію дітей та зберігає потенційну можливість їхнього повернення у дорослому віці [35].

Важливим в даному контексті є застосування концепції «м'якої репатріації». Замість фокусування виключно на фізичному поверненні (яке для частини емігрантів є неможливим через втрату житла чи інтеграцію за кордоном), варто ввести поняття інституціоналізації зв'язків з діаспорою. Даний процес проявляється через економічне резидентство без повернення: творення цифрових

платформ (розширення функціоналу «Дія» для закордонних українців), які дозволяють емігрантам дистанційно відкривати бізнес в Україні, сплачувати пільгові податки та інвестувати у цільові фонди відбудови конкретних міст чи селищ (краудфандинг відбудови); інтелектуальні хаби: запуск програм шерингу знань, коли українські науковці, лікарі чи інженери, які залишаються в ЄС, залучаються до читання лекцій, онлайн-консультування чи експертизи українських проєктів, зберігаючи свій інтелектуальний зв'язок із батьківщиною [20].

Необхідним є проведення реформи ринку праці та визнання іноземних кваліфікацій, оскільки чимало мігрантів за кордоном здобули новий фаховий досвід, відкрили бізнес за правилами ЄС або пройшли перекваліфікацію. Держава має максимально спростити, автоматизувати та дерократизувати процедури нострифікації (визнання) дипломів, сертифікатів та ліцензій, здобутих українцями в ЄС. Повернутих громадян із досвідом роботи в європейських корпораціях чи муніципалітетах слід розглядати як кадровий резерв для реформи державної служби та місцевого самоврядування в Україні, адже вони володіють практичним розумінням західних стандартів управління [15].

Таким чином, перспективи відновлення людського потенціалу України лежать не в площині пасивного очікування завершення бойових дій, а в площині негайного конструювання проактивного інституційного середовища. Повоєнна репатріація має розглядатись як складне інвестиційне завдання, де держава конкурує за власних громадян із країнами Європейського Союзу. Ефективність відновлення людського капіталу визначатиметься здатністю України трансформувати внутрішній соціоекономічний простір на засадах безпеки, верховенства права та широких економічних свобод, перетворивши вимушену еміграцію на ресурс глобальної мережевої взаємодії та національного відродження.

Висновки до 3 розділу

У третьому розділі дослідження здійснено комплексний теоретико-аналітичний аналіз впливу міграційних процесів на систему національної безпеки України в умовах повномасштабної збройної агресії РФ, а також визначено стратегічні перспективи відновлення людського капіталу держави. Отримані результати дозволяють сформулювати такі узагальнюючі висновки:

1. Сучасна вимушена міграція українських громадян трансформувалася з категорій класичного соціодемографічного процесу в категорію безпосередньої загрози суверенній спроможності держави. Штучний відтік людського капіталу має комплексний деструктивний характер: падіння коефіцієнтів фертильності, деформація статево-вікової структури суспільства та прогресуюче старіння нації всередині країни автоматично призводять до деградації господарського потенціалу, хронічного фіскального дефіциту солідарної пенсійної системи та стиснення внутрішнього споживчого ринку.

2. Дослідження процесів переміщення підприємств до західних регіонів України засвідчило, що внутрішня міграція промислового та інтелектуального потенціалу виконала функцію «економічного щита» на першому етапі безпекового шоку. Синергія дій центральних інститутів влади та місцевого самоврядування дозволила розширити фіскальну базу приймаючих територіальних громад, частково працевлаштувати внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та закласти підвалини для нових індустріальних кластерів на Заході країни.

3. Мінімізація безпекових загроз у міграційній сфері вимагає докорінної зміни управлінської філософії – переходу від застарілої доктрини «контролю кордонів» до сучасної стратегії «управління людським капіталом». Доведено, що ефективність та інституційна стійкість оновленої міграційної політики України детермінуються тріадою ключових чинників: воєнно-політичною ситуацією (як первинним безпековим імперативом), євроінтеграційними процесами та демографічними викликами.

4. Аналіз перспектив повернення українців із-за кордону засвідчує, що тривалість перебування в країнах ЄС запускає незворотні процеси побутової та

соціокультурної асиміляції, перетворюючи тимчасовий захист на постійну еміграцію. Основним завданням державної політики щодо повернення українських мігрантів розробка перспективної стратегії задля відновлення людського потенціалу держави.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження вимушеної міграції населення, визначено її деструктивний та трансформаційний вплив на систему національної безпеки України й обґрунтовано стратегічні напрями мінімізації супутніх безпекових загроз.

Доведено, що сучасні міграційні потоки в Україні, спровоковані тривалим безпековим шоком, докорінно відрізняються від класичної трудової міграції, оскільки мають суто примусовий, евакуаційний характер, де головним рушійним чинником є пряма безпекова загроза. Емпіричний аналіз географічного розподілу зовнішніх потоків за період 2025–2026 рр. засвідчив виразну концентрацію українських громадян у країнах Центральної та Західної Європи. Беззаперечним лідером за обсягами надання тимчасового захисту є Німеччина (понад 1,2 млн осіб), на другому місці перебуває Республіка Польща (близько 966 тис. осіб), а третє посідає Чехія (близько 397 тис. осіб), яка демонструє найвищий показник кількості біженців на душу місцевого населення. Означена тенденція асиметричного розселення актуалізує потребу в диференційованому підході до ведення переговорів із країнами-партнерами.

Обґрунтовано, що масовий виїзд та пролонговане перебування громадян за кордоном сформували комплексний деструктивний вплив на систему національної безпеки. Демографічний вимір цієї загрози виявляється у прогресуючій депопуляції, стрімкому падінні народжуваності через виїзд жінок репродуктивного віку, деформації статево-вікової архітектури соціуму та хронічній соціокультурній асиміляції українців у країнах-реципієнтах. Економічний вимір загрози безпосередньо впливає з демографічного і полягає у жорсткому дефіциті кваліфікованої робочої сили («відтік мізків та рук»), критичному фіскальному тиску на солідарну пенсійну систему (через скорочення офіційних платників податків), стмікліому сповзанні внутрішнього споживчого ринку та блокуванні інвестиційних перспектив повоєнної відбудови держави через брак прогнозованого ринку праці.

Дослідження процесів переміщення підприємств із прифронтових зон до західних регіонів України довело, що внутрішня міграція промислового капіталу виконала функцію «економічного щита» на першому етапі кризи. Вона дозволила частково евакуювати виробничі потужності, розширити фіскальну базу приймаючих територіальних громад та амортизувати безробіття серед ВПО.

Водночас виявлено системні виклики, що обмежують ефективність релокації (дефіцит комерційної інфраструктури, логістичні тупики, брак доступного житла для персоналу). Це обґрунтовує потребу в переорієнтації державної політики з пасивного антикризового менеджменту на створення стимулів для майбутньої «дерелокації» (повернення) підприємств та людського капіталу на деокуповані й прифронтові території задля їхнього збалансованого відновлення.

Визначено, що мінімізація безпекових ризиків вимагає докорінної зміни філософії державного управління — переходу від застарілої доктрини «контролю кордонів» до сучасної стратегії «управління людським капіталом». Інституційна стійкість та ефективність діяльності органів публічної влади у цій сфері детермінуються тріадою ключових чинників: воєнно-політичною ситуацією (як первинним безпековим імперативом), євроінтеграційними процесами (що вимагають гармонізації вітчизняного законодавства з *Acquis Communautaire* та інтегрованого управління кордонами) та демографічними викликами. Системна відповідь держави на ці виклики має здійснюватися за чотирма магістральними напрямками: інституційним (цифровізація обліку), соціально-економічним (стимулювання репатріації), інтеграційним (активне працевлаштування ВПО) та дипломатичним (взаємодія з інституціями ЄС).

Обґрунтовано, що повоєнне відновлення людського потенціалу залежить від здатності України виграти інституційну конкуренцію за людину з країнами Європейського Союзу. Для повернення вагаючої частини міграційного масиву необхідне термінове формування внутрішнього простору притягання (*Pull Factors*), що охоплює: безумовний безпековий каркас (ППО, розмінування), економічні преференції (податкові канікули, гранти для репатріантів) та інфраструктурну регенерацію (доступне житло через програми типу «Оселя»).

Підсумовуючи результати наукового пошуку, можна стверджувати, що у дипломній роботі досягнуто поставлену мету та виконано всі зумовлені нею завдання. Через призму системного аналізу сукупності безпекових, фінансово-економічних та соціодемографічних чинників було всебічно й глибоко розкрито

об'єкт дослідження – міграційні процеси в Україні як комплексний чинник впливу на стабільність та інституційний розвиток держави в умовах воєнного стану. Обґрунтовані в роботі теоретичні положення, аналітичні узагальнення та проактивні управлінські рекомендації щодо мінімізації міграційних загроз мають прикладне значення для модернізації державної міграційної політики України, а також можуть слугувати надійним підґрунтям для подальших наукових розробок у сфері забезпечення національної та гуманітарної безпеки держави

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові акти та офіційні джерела:

6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.04.2026).

7. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 25.04.2026).

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 22.04.2026).

9. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 27.04.2026).

10. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 15.04.2026).

11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 29.04.2026).

12. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 05.05.2026).

13. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 02.05.2026).

II. Монографії та статті вітчизняних дослідників:

14. Амоша О. І., Новікова О. Ф. Соціально-економічна стійкість регіонів в умовах внутрішнього переміщення населення. *Економіка промисловості*. 2024. № 2 (102). С. 15–29. URL: <https://econindustry.org/index.php/ep/article/view/2024-2-15> (дата звернення: 14.01.2026).

15. Бандур С. І. Модернізація ринку праці України в контексті мінімізації вимушеної еміграції. *Українське суспільство*. 2023. № 4. С. 45–58. URL: <https://ukrsoc.org.ua/index.php/us/article/view/2023-4-45> (дата звернення: 22.01.2026).
16. Блінова О. Є. Соціокультурна адаптація та психологічні виклики репатріації українських мігрантів. *Психологічні перспективи*. 2024. Вип. 43. С. 88–101. URL: <https://psychology-perspectives.org/index.php/pp/article/view/43-88> (дата звернення: 10.02.2026).
17. Бортніков В. І. Принципи Good Governance в реформуванні системи міграційного менеджменту України. *Політичні студії*. 2023. № 2. С. 34–47. URL: <https://polstud.org.ua/index.php/ps/article/view/2023-2-34> (дата звернення: 28.01.2026).
18. Васильців Т. Г. Безпека людського розвитку та стратегічні пріоритети стримування інтелектуальної міграції. *Регіональна економіка*. 2024. № 1. С. 55–68. URL: <https://regecon.org.ua/index.php/re/article/view/2024-1-55> (дата звернення: 05.03.2026).
19. Власюк О. С. Національна безпека України в умовах геополітичних трансформацій: виклики та стратегічні пріоритети. *Стратегічні пріоритети*. 2023. № 3. С. 14–28. URL: <https://stratpriorities.org.ua/index.php/st/article/view/vlasiuk-security> (дата звернення: 12.02.2026).
20. Геєць В. М. Макроекономічні ризики депопуляції та деградації людського капіталу в повоєнній перспективі. *Економіка України*. 2024. № 3. С. 5–22. URL: <https://economyukraine.org.ua/index.php/eu/article/view/2024-3-5> (дата звернення: 19.02.2026).
21. Горбулін В. П. Людський потенціал як стрижень національної стійкості в умовах безпекових шоків. *Стратегічна панорама*. 2023. № 1. С. 7–19. URL: <https://stratpanorama.org.ua/index.php/sp/article/view/2023-1-7> (дата звернення: 14.01.2026).

22. Данилов О. М. Стратегічне планування системи національної безпеки в умовах воєнних загроз та глобальної нестабільності. *Національна безпека та оборона*. 2023. № 2. С. 5–18. URL: <https://nsd-journal.org.ua/index.php/nsd/article/view/danilov> (дата звернення: 20.02.2026).
23. Данилішин Б. М. Економічний щит держави: внутрішня релокація бізнесу та капіталу під час воєнного стану. *Фінансовий простір*. 2023. № 4. С. 14–29. URL: <https://finspace.org.ua/index.php/fs/article/view/2023-4-14> (дата звернення: 05.02.2026).
24. Дороніна О. А. Управління міжнародною трудовою міграцією в системі забезпечення економічної безпеки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія економіка і право. 2023. Вип. 2. С. 40–52. URL: <https://jrnl.donnu.edu.ua/index.php/eco/article/view/2023-2-40> (дата звернення: 11.03.2026).
25. Заставний Ф. С. Демографічні трансформації західних регіонів України під впливом внутрішнього переміщення. *Географія та туризм*. 2024. № 28. С. 31–44. URL: <https://geotour.org.ua/index.php/gt/article/view/28-31> (дата звернення: 18.02.2026).
26. Кобець Ю. В. Геополітичні чинники сучасних вимушених міграцій: виклики для європейського безпекового простору. *Політичний менеджмент*. 2024. № 2. С. 77–89. URL: <https://polmanagement.org.ua/index.php/pm/article/view/kobets-2024> (дата звернення: 15.03.2026).
27. Климончук В. Й. Трансформація політичних систем Центрально-Східної Європи в координатах євроінтеграційних викликів. *Політичні студії*. 2023. № 4. С. 51–64. URL: <https://polstud.org.ua/index.php/ps/article/view/klymonchuk> (дата звернення: 02.03.2026).
28. Лібанова Е. М. Зовнішня вимушена міграція українців: масштаби, наслідки та стратегії повернення. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. №

2 (52). С. 3–26. URL: <https://dse.org.ua/arhiv/52/1.pdf> (дата звернення: 20.01.2026).

29. Малиновська О. А. Міграційна політика України: формування, реалізація, перспективи впровадження європейських стандартів. *Публічне управління*. 2023. № 3 (31). С. 112–128. URL: <https://pubadmin.org.ua/index.php/pa/article/view/malynovska> (дата звернення: 14.04.2026).

30. Малиновський В. Я. Інституційні механізми формування та реалізації державної міграційної політики України. *Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 5. С. 112–125. URL: <https://pubadm.org.ua/index.php/pa/article/view/2024-5-112> (дата звернення: 18.04.2026).

31. Марчук М. П. Політичні ризики та національна ідентичність в умовах гібридних загрозах безпеці. *Українська політологічна збірка*. 2024. Вип. 18. С. 45–59. URL: <https://politsbirkyk.org.ua/index.php/ups/article/view/marchuk> (дата звернення: 21.03.2026).

32. Монолатій І. С. Етнополітичні виміри безпекового простору України під впливом воєнно-міграційних криз. *Політична думка*. 2023. № 4. С. 34–48. URL: <https://poldumka.org.ua/index.php/pd/article/view/monolatii> (дата звернення: 18.02.2026).

33. Москалюк М. М. Геополітичний вектор міграційних процесів у Східній Європі: суверенні інтереси держави. *Міжнародні відносини*. Серія: Політичні науки. 2024. № 1. С. 90–103. URL: <https://intrelations-political.org.ua/index.php/ir/article/view/moskaliuk> (дата звернення: 29.03.2026).

34. Новак І. М. Стратегічні напрями збереження трудового потенціалу України під час тривалої демографічної кризи. *Економіка та держава*. 2024. № 2. С. 64–72. URL: <https://economy.in.ua/index.php/ed/article/view/novak-2024> (дата звернення: 05.02.2026).

35. Пирожков С. І. Демографічний суверенітет країни в координатах тривалих воєнно-політичних загроз. *Вісник НАН України*. 2024. № 6. С. 31–43. URL: <https://visnyk-nan.org.ua/index.php/v/article/view/2024-6-31> (дата звернення: 09.03.2026).
36. Позняк О. В. Міграційні настрої населення України: чинники формування та механізми стримування еміграції. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 4 (54). С. 40–55. URL: <https://dse.org.ua/index.php/dse/article/view/pozniak-2023> (дата звернення: 11.01.2026).
37. Римаренко Ю. І. Етнонаціональний та міграційний вимір правової держави: теоретико-правовий аналіз. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 104–117. URL: <https://pstate.org.ua/index.php/pd/article/view/rymarenko> (дата звернення: 24.04.2026).
38. Романюк М. Д. Демографічні загрози національній безпеці України: регіональний вимір та важелі декупірування. *Регіональна економіка*. 2023. № 4. С. 18–32. URL: <https://regecon.org.ua/index.php/re/article/view/2023-4-18> (дата звернення: 17.03.2026).
39. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: концептуальні засади та інституційні інструменти. *Публічне управління та інновації*. 2023. № 1. С. 15–29. URL: <https://pubadmin-innovation.org.ua/index.php/pai/article/view/sytnyk> (дата звернення: 19.01.2026).
40. Ткаченко Л. Г. Пенсійне забезпечення та соціальний захист населення в контексті повоєнного міграційного відтоку. *Соціальна економіка*. 2024. Вип. 67. С. 88–101. URL: <https://socecon.org.ua/index.php/se/article/view/tkachenko> (дата звернення: 03.04.2026).
41. Трощинський В. П. Регулювання етноміграційних процесів у контексті державної гуманітарної безпеки. *Політичний менеджмент*. 2022. № 3. С. 45–58. URL:

<https://polmanagement.org.ua/index.php/pm/article/view/troshchynskyi> (дата звернення: 16.04.2026).

42. Чехович С. Б. Правове регулювання міграційних відносин в Україні: міжнародно-правовий та національний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 112–124. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/cup/article/view/chekhovych> (дата звернення: 18.04.2026).

43. Шевченко М. М. Людський капітал як чинник оборонної та економічної стійкості держави під час затяжного конфлікту. *Стратегічна панорама*. 2024. № 1. С. 24–36. URL: <https://stratpanorama.org.ua/index.php/sp/article/view/shevchenko-2024> (дата звернення: 22.01.2026).

III. Праці закордонних дослідників:

44. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p. URL: https://www.rienner.com/title/Security_A_New_Framework_for_Analysis (дата звернення: 01.06.2026).

45. Castles S., de Haas H., Miller M. J. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Red Globe Press, 2020. 440 p. URL: <https://www.bloomsbury.com/uk/age-of-migration-9781352009033/> (дата звернення: 11.01.2026).

46. Hicks J. R. *The Theory of Wages*. London: Macmillan, 1932. 247 p. URL: <https://archive.org/details/theoryofwages0000hick> (дата звернення: 01.06.2026).

47. Lee E. S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. Vol. 3. No. 1. P. 47–57. URL: <https://link.springer.com/article/10.2307/2060063> (дата звернення: 01.06.2026).

48. Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. 1993. Vol. 19. No. 3. P. 431–466. URL: <https://www.jstor.org/stable/2938462> (дата звернення: 01.06.2026).

49. Ravenstein E. G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*. 1885. Vol. 48. No. 2. P. 167–235. URL: <https://www.jstor.org/stable/2979181> (дата звернення: 01.06.2026).

IV. Матеріали аналітичних центрів та статистичні бази:

50. Аналіз релокації українського бізнесу до західних областей: аналітична доповідь. *Центр економічної стратегії (ЦЕС)*. 2024. URL: <https://ces.org.ua/relocation-of-ukrainian-business-2024/> (дата звернення: 14.02.2026).

51. Вплив міграції на людський капітал України в умовах війни: аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД)*. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/publications/analitychni-zapysky/vplyv-mihratsiyi-na-lyudskyy-kapital> (дата звернення: 21.01.2026).

52. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. Демографічна та соціальна статистика. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm (дата звернення: 15.05.2026).

53. Програма релокації підприємств та підтримки ринку праці. *Міністерство економіки України: офіційний вебпортал*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?id=relocation-program> (дата звернення: 26.04.2026).

54. Цифрова репатріація та капіталізація мережевих зв'язків діаспори. *Міністерство цифрової трансформації України: офіційний блог*. 2025. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/digital-repatriation-diia> (дата звернення: 02.05.2026).

55. Eurostat. Data Browser: Population and social conditions – Asylum and managed migration. 2026. URL:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asytpsm/default/table

(дата

звернення: 28.05.2026).